

NAGY DÁNIEL: CIRKUSZ

A véletlen folytán Nagy Dániel *Cirkuszával* egyidőben olvastam a kitűnő Michel Corday-nak *En Tricogne* c. szatirikus regényét, amelynek ugyanaz a célzata, mint Nagy Dániel *Cirkuszának*: a világháború esztelen vérontását művészi formában kicsúfolni, megbélyegezni s a világbéke gondolatát az emberiség elé tárni. A világháború ötmillió emberpusztítása s az azt tetéző szörnyű anyagi kár, amellyel egyik új statisztika szerint a fél világot boldogítani lehetett volna, még oly közel áll hozzánk, hogy aligha tudnók a tárgyilagos művészet síkjára állítani. A szatirikus forma inkább alkalmasabb erre, éppen úgy, mint a lírai, mert mind a kettő szubjektív, s felvett célzata szerint könnyen tudja határozott kontúrok közé szorítani anyagát.

Érdekes már most megfigyelni, hogy a háború iránt való ugyanazzal az undorral és keserűséggel eltelve, a pacifizmusnak ugyanazt az égi célját keresve, a világháború anyagával mit csinált a francia író, és mit csinált a magyar író? Michel Corday-ra csak röviden utalok, mert roppant szellemes regénye, amely még nagy visszhangot fog ébreszteni a világirodalomban, e pillanatban csupán Nagy Dániel *Cirkuszával* kapcsolatban érdekel. A francia író Voltaire-től Anatole France-ig a szatirikus műformának felette gazdag hagyományát kapta örökül. Élt is vele bőven gondolataiban, jellemzéseiben, de élt vele mindenekelőtt abban a tekintetben, hogy az egész problémát egy költött, idegen világba helyezte, ahol a cselekmény kialakításában és megszerkesztésében képzeletét a valóság nem gátolta. Trikónia egy tetszés szerinti ország. Hol a franciákra, hol a németekre, hol az olaszokra gondol az ember. És gondolni lehet mindenkire és mindenféle című nacionalizmusra, mert az általánosított jellemvonások

bármilyen feltevést megengednek. Regénye a világháború után játszódik le, és mégis annak torz tükörképe. A háborúig el sem jut a dolog, s mégis a háborúnak minden kegyetlensége, haszontalansága benne van. Egész cselekménye egy ötlet körül forog: egy fiatal, előkelő lány meg akarja menteni jegyesét országának egész hatalmas, háborúra úszító apparátusával szemben, s egyik vezető vezérkari egyéniségnek azt a harcias eszmét sugallja, hogy ne csak az embereket, hanem a kutyákat is mozgósítsák. A vezérkari tisztnek tetszik a gondolat. Kutyakaszárnyakat létesít, s a könnyen idomítható ebeket betanítják a harc s a háború minden fogására. És Triakónia példáját követi az egész militarista világ. A konfliktus valami jelentéktelen s a diplomáciától meghamisított ügyből kifolyólag kitör. Európa háborúra készül. Az első napokban mozgósítják az embereket, azután következnek a kutyák. De itt a nagyszerűen előkészített háborús taktika felborul. Az apák, az anyák odaadják fiaikat, a lányok testvéreiket, jegyeseiket, de a kutyáját nem adja senki. A háború prófétái megfélemedtek arról, hogy az emberi szívet ebben az irányban is meg kellett volna dolgozni, és meg kellett volna félemlíteni. A hiányos szívdresszúra miatt egyszerre minden országban megbukik a háború ugyanazon a napon, amikor a kutyákat akarták mozgósítani. A szerelmes fiatal lány ötlete győzött.

A szellemes francia író a gyorsan pergő cselekménynek ebben a keretében mondja el, vagy inkább mutatja be alakjainak jellemzésén keresztül véleményét a világháború s minden háború irtózatossá, céltalan pusztításáról. Ezzel szemben mit csinál Nagy Dániel? Kicsit árván és egyedül áll a gazdag tradíciókkal s egyebekben is nagy műveltséggel és gyakorlott írói készséggel bíró franciával szemben. A szatíra érzelmi kitéréseiben, lírikus ellágyulásaiban, a meseszöví képzelet groteszk játékában legfeljebb Molnár Ferencről tanult. És hozzáteszem mindjárt, bár ne tanult volna. Nagy Dániel erőszakos, nyers egyéniségéhez a legtöbbször erőltetett molnáriádák sehogy sem illenek. Különben teljesen magára volt hagyva, olvasmányok és lehiggadtság nélkül, szörnyű élményének súlyával a vállán, s borzalmas

témájának olyan közelségében, hogy a rémlátomások, a lázalmok, a szörnyű víziók még körvonalakat sem kaphattak szeme előtt.

És Nagy Dániel mégis nekivágott témájának és kereső mondanivalóinak. A szó szoros értelmében nekivágott, s ne csodálkozzanak, ha baltája durván hasított, ha a simításokról megfélekedett, ha nem volt elég leleményes és óvatos: művének épülete mégis áll, s abba nagyjából beleszorította mindazt, ami a borzalmak éveiben szívét megfeküdte. Ki kellett emelnem Nagy Dániel önmagára való utaltságát, irodalmi vállalkozásában való társtalanságát, hogy kitűnjenek a nehézségek, amelyeket meg kellett oldania, s főleg hogy szembeszökő reliefet kapjon az a valóban zseniális gondolat, amellyel hatalmas, megfoghatatlan anyagát műformába tudta szelídíteni. És itt elsősorban nem is a *Cirkusz* allegóriájára gondolok. Az, hogy a világháborút véres cirkuszjátéknak állítja be, amelyet a komédiások a szépségesnek látott Remike, a győzelem szívtelen tündérnöje kedvéért rendeznek, aki vérben akar fürödni, talán nem is új gondolat. De mindenesetre másodrendű dolog amellet a merész vállalkozás mellett, amellyel Nagy Dániel, elvetve a modern regényformát, visszazállt az ős magyar mesék, a *Salamon és Markalfok* rég elfeledett, népies hagyományához. Ez a naiv, egyszerű műforma sok darabosságot és szertelenségét eltűr amellet, hogy keresetlen öltözete mögé az író könnyen elrejtethi szatirikus célzatait vagy lírai megindultságait. Ad egy, a mai fülnek kellemesen csengő archaikus zamatot, szabadabbá teszi a kompozíciót, s a mese alakjainak megválasztásában is bizonyos hagyományos szkémát ír elő. Nagy Dániel a tehetség el nem vitatható, biztos ösztönével elevenítette fel ezt a régi műformát, s azt mondhatjuk, hogy ebbe a keretbe nagyjából bele is tudta szorítani azt a legtöbbször borzalmas, sokszor undorító, viszont néha-néha megrázó és megindító képet, amelyet a világháborúról akart festeni. Sötét, pesszimiztikus, majdnem kétségbeejtő ez a kép. Joggal vethetik Nagy Dániel szemére, hogy képzelete szívesen dúskált a borzalmakban, és ítélete, beállítása a szatíráról sokszor elhajlik a cinizmus felé. De a világ-

háború sem csomagolta szörnyűségeit selyempapírba, s az író, aki ezeket a véres filmeket lepergeti előttünk, még minden érzékében, minden idegszálában ott hordja barbár élményeinek nyomait.

Sokkal nyomósabban hozhatjuk fel művészi szempontból Nagy Dániel ellen azt a vádat, hogy műve megírásánál megállt a vázlatnál. Az elképzelése, műformájának és témájának párosítása kitűnő volt, s ő türelmetlen sietséggel megelégedett annyival, hogy a részleteket, a képekbe, eseményekbe való átképzést minden különösebb elmélyülés, lehiggadás és átgondolás nélkül egyszerűen levácsolja. Lírai hevületének sokszor gyönyörű jeleneteket köszönhetünk. Ilyen az Isten találkozása a himlős Janikával, a pacsirta-motívum, a huszonkét bitáfán kivégzett mártír víziószzerű bolyongása a légűrben, vagy a végső megrázó jelenet, amikor az Isten kivégzésére kirendelt katonák s a vezénylő tiszt előtt az égen megjelenik a halott nyomorékok serege. Máskor pedig a borzalmaktól megmámorosodott képzelete megdöbbentő s egészen egyéni képeket tud elének festeni, amelyekben stílusának vizuális ereje bámulatos eredményeket ér el. Elég csak a csatatérre utalnom, ahol a földből csupa emberi lábszárak emelkednek ki, vagy a vénhullámra, amely az ölelkező Remikét és Belzebubot az égig veti, vagy az élőlények találkozáján a meghízott varjak szerepére, akik nagyon meg vannak elégedve a háborús világ rendjével.

Mindezek azonban csak lazán, minden kiszámítottság, írói rafinéria nélkül egymáshoz fűzött jelenetek, amelyeknek nincs meg az egymásba való belső kapcsolódása, nincs meg a céltudatos előrehaladása egy végső megvilágítás felé, amely az egész műre egyenletes, összefogó reflektorfényt vetne. Nekem ne mondja Nagy Dániel, hogy cirkuszjátéka lezárul azzal, hogy új plakátot ragasztanak ki: Kezdődik az új komédia, naiv nyáj emberek, gyertek az új előadásra. Ez csak könnyelműen odadobott vég, hirtelen, külső lezárás, mint ahogy az egész mű csak hirtelenül vászonra dobott vázlat. A másfajta vég, a problémának szükségszerű megoldása nem bennem élő jámbor óhajtás, hanem magából a

műből adódó természetes követelmény, magának a szerzőnek sokszor elárult legbelsőbb problémája.

Nagy Dánielnek nem volt türelme a megoldás keresésében elmerülni, a jelenetek csoportosításába a cselekmény lüktetését belevinni, mint ahogy nem volt türelme ahhoz sem, hogy a mese-műformából kölcsönvett természetfeletti alakjait: az Istent, Belzebubot és a Halált a maga, a világháború utáni emberi lélek bölcséletével világítsa át. Élt, sokszor az ízléstelenségig élt a mese szabadoosságával, amely ezeket a metafizikai lényeket kivéven a teljesen vallási elképzelés szent kereteiből, emberi, sokszor humoros és közönséges emberi vonásokkal ruhazza fel. De éppen azért, mert ily korlátlanul s a megtestesítés eleven erejével jellemezhetett, súlyosabbakká, szimbolikusabbakká mélyíthette volna őket, és a nekik tulajdonított szerepeket az akcióban élesebben rajzolhatta volna ki.

Az Istenben a jóság tehetetlenségét akarta ábrázolni. A komédiások ugyan mind az Istenre esküsznek, de azért nincs bejárása hozzájuk: bolondnak tartják, becukják, ki akarják végeztetni. Egy bölcséleti árnyalat a Nagy Dánieltől megrajzolt Istenben az, hogy az emberi dolgok nem érdeklik őt annyira közelről, annyira személy szerint. Ez mutatja, hogy Nagy Dániel is érezte az Isten-alak elmélyítésének szükségességét. A végső akkordokban: a siralomházban, a törvényszék és a pap előtt ezt meg is próbálja, de erőtlenül és nem elég mélységgel. Ha szorosabban követi a néphagyományokat, s ha a léha és cinikus szertelenségektől óvakodik, milyen szépen rajzolhatta volna meg azt az Isten-arcot, amely célzatának legjobban megfelel! De ehhez elmélyülés, a témának gyökerig ható átélése kellett volna, és Nagy Dániel sietett. És bizonyára ennek a sietésnek, ennek a ki nem forrottságnak tudható be a Gruncser-alak is, amely annyira Molnár Ferenc-ízű a maga mókáival, bölcsességeivel együtt. Végül is azonban meg kell elégednünk azzal, amit Nagy Dániel adott: egy műnek az izgatató, érdekes vázlatával. E vázlatban is sok az elhibázott részlet, sok a salak és az ízléstelenség. Erre rá kell mutatnunk, de rá kell mutatnunk a mű koncepciójában, a mű elképzelésében meg-

nyilatkozó szuverén írói tehetségre is, s ez a sok el-lenségen kívül sok barátot is fog szerezni Nagy Dá-nielnek. Egy barátot bizonyosan: a jövőt.

A *Cirkusz* egyébként az Erdélyi Szépmíves Céh ki-adásában jelent meg, mint első sorozatának nyolcadik könyve. Illusztrálását és grafikai kiállítását ennek is, mint a többi hét kötetnek, finom és a szöveghez simuló művészettel Kós Károly végezte.